

თბილისის ღია სასწავლო
უნივერსიტეტი

გიორგი გოგოლაშვილი

სამაგისტრო ნაშრომი

ინოვაციური მეწარმეობის სახელმწიფო რეგულირება ევროკავშირის
ქვეყნებში. მცირე და საშუალო ბიზნესის მაგალითზე

თბილისი 2019

შინაარსი

შესავალი

თავი 1	მცირე ბიზნესის განვითარების თეორიული საფუძვლები	5
1.1	მცირე ბიზნესის არსი და მნიშვნელობა.....	5
1.2	მცირე და საშუალო ბიზნესი (მეწარმეობა), როგორც ეკონომიკური კატეგორია	8
1.3	მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარება ევროკავშირის ქვეყნებში... ..	13
თავი 2	მცირე და საშუალო ბიზნესის სახელმწიფო რეგულირების ფორმები და მექანიზმები	
2.1	სახელმწიფო მხარდაჭერის როლი და მნიშვნელობა მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარებაში.....	20
2.2	მცირე და საშუალო ბიზნესის ფინანსური მხარდაჭერის ფორმები და მექანიზმები.....	23
თავი 3	მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარებისა და სახელმწიფო მხარდაჭერის მდგომარეობა საქართველოში.....	27
3.1	მცირე ბიზნესის სახელმწიფო მხარდაჭერა საქართველოში.....	27
3.2	ინოვაციური მეწარმეობის განვითარების გზები და პერსპექტივები.....	31
დასკვნა.....		39
გამოყენებული ლიტერატურა.....		42

შესავალი

თემის აქტუალობა. XXI საუკუნის დასაწყისში დაიწყო ეკონომიკური განვითარების ძირითადი ფაქტორის ცვლილება, რამაც საფუძველი ჩაუყარა ახალი ტიპის ეკონომიკის ფორმირებას, სადაც ცოდნის ფაქტორი გადამწყვეტ როლს თამაშობს, ხოლო ცოდნის წარმოება ეკონომიკური ზრდის წყაროს წარმოადგენს. ამ შემთხვევაში ეკონომიკური ზრდის დომინანტი მეცნიერული ცოდნის, ახალი ტექნოლოგიების, ინოვაციური პროცესების, საქონლისა და მომსახურების სისტემების და ბიზნესის ორგანიზაციის ახალი ფორმები ხდება. ინოვაციები, ეკონომიკური ზრდის სტრატეგიულ ფორმად გადაიქცევიან, ზემოქმედებენ საზოგადოებრივი წარმოების სტრუქტურაზე, ცვლიან საზოგადოების ეკონომიკური ორგანიზაციის სახეს და საბოლოოდ ქვეყანაში სოციალური სიტუაციის სტაბილიზებას უწყობენ ხელს. ეროვნული ინოვაციური სისტემების ფორმირების პროცესი შედარებით ინტენსიურად განვითარებულ ქვეყნებში მიმდინარეობს. ეროვნული ინოვაციური სისტემების სხვადასხვა ტიპისა და მოდელის ფორმირება დამოკიდებულია ქვეყნის ეროვნულ თავისებურებებსა და ეკონომიკურ პოტენციალზე. სხვადასხვა ქვეყნის გამოცდილებამ გვიჩვენა, რომ ქვეყნის ინოვაციურ განვითარებაში ერთ -ერთი მნიშვნელოვანი ადგილი მცირე და საშუალო ბიზნესს უკავია. ამიტომ მნიშვნელოვანია ქვეყნის ხელისუფლებამ მაქსიმალურად შეუწყოს ხელი მცირე და საშუალო ბიზნესის ინოვაციურ განვითარებას. აქედან გამომდინარე შეიძლება ითქვას, რომ ნაშრომის აქტუალობა ეჭვს არ იწვევს.

მიზნები და მაოცანები: სამაგისტრო ნაშრომის მიზანს წარმოადგენს ინოვაციური ბიზნესის მართვის სახელმწიფო რეგულირების ევროკავშირის ქვეყნების

გამოცდილების შესწავლა და გაანალიზება. მიზნიდან გამომდინარე დასახულია შემდეგი ამოცანები:

შესწავლილი იქნას:

- მცირე ბიზნესის არსი და მნიშვნელობა;
- სახელმწიფო მხარდაჭერის როლი და მნიშვნელობა მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარებაში;
- მცირე და საშუალო ბიზნესის ფინანსური მხარდაჭერის ფორმები და მექანიზმები;

გაანალიზდეს:

- მცირე ბიზნესის მხარდაჭერის ფორმები საქართველოში;
- ინოვაციური განვითარების გზები და პერსპექტივები.

კვლევისათვის გამოყენებული მეთოდები. სამაგისტრო ნაშრომში განხილული საკითხების კვლევის დროს ძირითად ამოსავალ თეორიულ და მეთოდოლოგიურ საფუძვლებად გამოყენებულია კლასიკოსთა, გამოჩენილ უცხოელ და ქართველ მეცნიერთა ნაშრომები. კვლევის დროს ვითვალისწინებდით აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებულ ყველა ძირითად საკანონმდებლო და ნორმატიულ აქტებს.

თავო 1. მცირე ბიზნესის განვითარების თეორიული საფუძვლები

1.1 მცირე ბიზნესის არსი , მნიშვნელობა და კრიტერიუმები

ბიზნესი ინგლისური სიტყვაა. ამ ტერმინმა დღეისათვის მსოფლიოს ყველა ქვეყანა მოიცვა და უამრავ მონათესავე ტერმინთა მნიშვნელობა შეითავსა: პროფესია, საქმე, მეწარმეობა, გარიგება, საქმიანი წრეები, საქმიანი ცხოვრება, უბრალოდ, წყარო შემოსავლისა და ა.შ. ბიზნესი ეს არის საქმიანი ორგანიზაცია, რომელიც აწარმოებს პროდუქტს საქონლის ან მომსახურეობის სახით და მისი მთავარი მიზანი მაქსიმალური მოგების მიღებაა. ბიზნესის გარემოს ახასიათებს მუდმივი ცვლილებები ტექნოლოგიაში[www.medozhvania.wordpress.com].

ეკონომიკურ ლიტერატურაში ბიზნესის შემდეგი ფორმებიგანიხილება: მიკრო, მცირე, საშუალო, მსხვილი, გლობალური (საერთაშორისო). ბიზნესის ამ ფორმებს 8 შეესაბამება მცირე, საშუალო, მსხვილი საწარმოები და ტრანსეროვნული კორპორაციები. მცირე ბიზნეს თავისი მოცულობით ეკონომიკის ერთ-ერთ მსხვილ აგრეგატს წარმოადგენს. იგი როგორც ბიზნესის სისტემის, ასევე მთელი ეკონომიკური სისტემის ფორმირების, განვითარებისა და სტაბილურობის ერთ-ერთი პირველწყაროა. მცირე ბიზნესი, როგორც ტერმინი, წარმოდგება არა იქიდან, რომ მცირე ბიზნესი, ერთობლიობაში, პროდუქციის მცირე რაოდენობას ქმნის, არამედ იქიდან, რომ მის ორგანიზაციულ ფორმას წარმოადგენს მცირე საწარმო [გოგიჩაიშვილი ფ. 1976].

მცირე ბიზნესის ორგანიზაციულ ობიექტს მცირე საწარმო წარმოადგენს. მცირე საწარმო, წარმოების ეს უძველესი ფორმა, პირველად 1931 წელს გამოიყენა ბრიტანეთის ფინანსთა მინისტრმა მ. მილანმა დიდი ბრიტანეთის სამრეწველო და საფინანსო მდგომარეობის შესახებ მოხსენებით გამოსვლისას.(<http://www.nplg.gov.ge>)

ორი ტიპის მცირე საწარმოს განასხვავებენ: მცირე საწარმოებს, რომელთაც გაფართოების შესაძლებლობა არ აქვთ და მცირე საწარმოებს, რომლებიც საწყის ეტაპზე იქმნება მცირე კაპიტალის დაბანდებით, შემდგომ მისი გაფართოების მიზნით („სწრაფად განვითარებადი” საწარმოები). ევროკავშირის ქვეყნების ეკონომიკაში ვხვდებით სამი ფორმის მცირე საწარმოებს:

1. სტატუსკვო („სიცოცხლისუზრუნველყოფა“) მცირე საწარმოებს, საწარმოები რომლებიც არ ცდილობენ გაფართოებას;

2. ნელა განვითარებადი საწარმოები, ცდილობენ გაფართოებას გადავიდნენ ბიზნესის სხვა ფორმაში, მაგრამ არა სწრაფი ტემპით;

3. სწრაფ განვითარებადი მცირე საწარმოები, საწარმოები რომლებიც ნერგავენ ინოვაციებს ისინი სწრაფი ტემპით გადადიან ბიზნესის სხვა ფორმაში (საშუალო, მსხვილ, გლობალურ ბიზნესის ფორმაში). მცირე ბიზნესის ბოლო ორი ფორმა (ნელა და სწრაფ განვითარებადი) პოტენციური საშუალო ბიზნესია.

მოკლედ შევხებით საზღვარგარეთის ქვეყნებში მცირე ბიზნესის სტატუსის ცნებას. 2003 წლის 6 მაისს ევროკომისიამ მიკრო, მცირე და საშუალო ბიზნესის გაზომვის ახალი კრიტერიუმები მიიღო, რომლებიც ძალაში 2005 წლის 1 იანვრიდან შევიდა. ამ კრიტერიუმების თანახმად, შემდეგნაირი კლასიფიკაცია ჩამოყალიბდა:

საშუალო საწარმო _ დასაქმებულთა ზღვარი 50 – 249 ადამიანი; ბრუნვა – 50 მლნ. ევრომდე წელიწადში; ბალანსი _ 43 მლნ. ევრომდე.

მცირე საწარმო - დასაქმებულთა ზღვარი 10 – 49 ადამიანი; ბრუნვა - 10 მლნ. ევრომდე წელიწადში; ბალანსი 10 მლნ. ევრომდე.

მიკრო საწარმო _ დასაქმებულთა რაოდენობა 10 კაცზე ნაკლები; ბრუნვა – 2 მლნ. ევრომდე წელიწადში; ბალანსი 2 მლნ. ევრომდე. ამჟამად მცირე საწარმოები ძირითადად ორი კრიტერიუმით ფასდება: დასაქმებულთა რაოდენობით და წლიური

ბრუნვის მოცულობით. დასაქმებულთა რაოდენობა იცვლება 1-დან 500 კაცამდე, ხოლო წლიური ბრუნვა 3-დან 12 მილიონ დოლარამდე.

ფედერალური კლასიფიკატორის მიხედვით გერმანიაში მცირე საწარმოდ ითვლება ფირმა, სადაც მუშაობს არა უმეტეს 49 ადამიანისა და ყოველწლიური ბრუნვა 1 მილიონზე დოლარზე ნაკლებია. მცირე საწარმო არის ფირმა, რომელსაც მართავს იურიდიულად დამოუკიდებელი მეპატრონე და რომელიც უშუალოდ მონაწილეობს წარმოების პროცესში, მთლიანად იღებს თავის თავზე ეკონომიკურ რისკებს და როგორ წესი, თვითონ აფინანსებს თავის საქმიანობას. (<https://forbes.ge>)

საფრანგეთში მცირე საწარმოებს მიაკუთვნებენ საწარმოებს, დასაქმებით 10- დან 50 კაცამდე.

შეიძლება ითქვას, რომ მცირე და საშუალო ბიზნესის კრიტერიუმთა სტატისტიკური სიდიდის, სხვადასხვა განვითარებული ქვეყნების მიხედვით, განსხვავებას რაიმე უარყოფითი გავლენა არ მოუხდენია მათ განვითარებაზე და მათი განსაკუთრებული მნიშვნელობის გამოვლენაზე ამ ქვეყნებში. როგორც ჩანს მცირე და საშუალო ბიზნესის კრიტერიუმების შერჩევასა გათვალისწინებულია ქვეყნის ეკონომიკის მასშტაბები და განვითარების დონე.

საქართველოში 1999 წლამდე არ იყო კანონით რეგლამენტირებული მცირე საწარმოს ცნება, მისი შეფასების კრიტერიუმები და მათი სტატისტიკური სიდიდეები. 1999 წლის 23 ივლისს საქართველოში ძალაში შევიდა კანონი „მცირე საწარმოთა მხარდაჭერის შესახებ“, რომლის მიხედვით, მცირე საწარმოების შეფასების კრიტერიუმად, დასაქმებულთა რიცხოვნობასთან ერთად, საწარმოს წლიური ბრუნვის მაჩვენებელი იქნა აღიარებულ. 2011 წელს მიღებული ახალი საგადასახადო კოდექსით ბიზნესის ფორმების: მიკრო და მცირე ბიზნესის სტატუსის განმსაზღვრელ კრიტერიუმად ერთობლივი შემოსავალია აღიარებული. ამ კოდექსით მცირე ბიზნესის სტატუსი ენიჭება მეწარმე ფიზიკურ პირს, რომლის მიერ ეკონომიკური საქმიანობიდან მიღებული ერთობლივი შემოსავალი კალენდარული წლის

განმავლობაში არ აღემატება 100 000 ლარს. მცირე ბიზნესის დასაბეგრი შემოსავალი და გადასახადის განაკვეთებია:

ა) მცირე ბიზნესის დასაბეგრი შემოსავალი იბეგრება 5%-ით.

ბ) მცირე ბიზნესის დასაბეგრი შემოსავალი იბეგრება 3%-ით თუ:

გ) მცირე ბიზნესის სტატუსის მქონე მეწარმე ფიზიკურ პირს აქვს ერთობლივი შემოსავლის მიღებასთან დაკავშირებული ერთობლივი შემოსავლის 60%-ის ოდენობის ხარჯების (გარდა დაქირავებულზე დარიცხული ხელფასის ხარჯისა) დამადასტურებელი დოკუმენტები.

დ) მცირე ბიზნესის სტატუსის მქონე ფიზიკური პირი საქმიანობს სპეციალურ სავაჭრო ზონაში *[საქართველოს საგადასახადო კოდექსი]*

1.2 მცირე დასაშუალო ბიზნესი როგორც ეკონომიკური კატეგორია

სიტყვა „ბიზნესი“ (ინგლ. Business - საქმე, მეწარმეობა) ფაქტობრივად „მეწარმეობის“ იდენტურია. ეს არის ინიციატივიანი ეკონომიკური საქმიანობა, რომელიც საკუთარი ან ნასესხები სახსრებით, რისკისა და პასუხისმგებლობის გაწევით ხორციელდება მთავარი მიზნის - მოგების მისაღებად. ის შეიძლება აღნიშნავდეს რაიმე საქმიანობას, სავაჭრო ოპერაციას, კომერციულ ან სამრეწველო საწარმოს, ცალკეული მეწარმის ან მთელი ფირმის პრაქტიკასა თუ პოლიტიკას. 1. საზოგადოდ, ბიზნესს მცირე მასშტაბებით უწოდებენ მცირე ბიზნესს. მეწარმეობა არის მოქალაქეების, ფიზიკური და იურიდიული პირების, დამოუკიდებელი, ინიციატივიანი საქმიანობა (საქონლის წარმოება, მომსახურების გაწევა, სამუშაოთა შესრულება), რომელიც მიმართულია მოგების (შემოსავლის) სისტემატური მიღებისაკე ზოგიერთი განმარტებით, მეწარმეობა (Enterprise) არის ეკონომიკური სისტემა, რომელიც უზრუნველყოფს

კერძო მეწარმეთა განსაზღვრულ დამოუკიდებლობის ხარისხს [Dictionary of Economic and Management. „Taxis“, 1996]. „მეწარმესთან“ მიმართებაში ხშირად გამოიყენება ასევე ტერმინი „ანტრეპრენერი“ - entrepreneur (ფრანგ.), რაც „შუამავალს“ ნიშნავს. ნიშანდობლივია, რომ თითქმის ყველა ეკონომიკურ ლექსიკონში „ბიზნესისა“ და „მეწარმეობის“ კატეგორია ერთნაირადაა განმარტებული [გოგიაშვილი ო, 2013].

ნებისმიერი საზოგადოება წარმოდგენელია მატერიალური წარმოების გარეშე. სწორედ წარმოების პროცესში იქმნება მატერიალური დოვლათი ადამიანთა მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად, რაც საზოგადოების არსებობის საფუძველია. საქმიანი ურთიერთობა თანამედროვე საზოგადოების განუყოფელი ნაწილია. თანამედროვე პირობებში შეუძლებელია ქვეყნის ეკონომიკური განვითარება წარმოების, ფინანსური ინსტიტუტების და სხვა საწარმოო და სოციალური ინფრასტრუქტურის გარეშე. ყოველივე ეს თანამედროვე ადამიანის ცხოვრების განუყოფელ ნაწილად იქცა. საქმიანი ურთიერთობები, რომელიც ამ სფეროში წარმოიშობა, ბიზნესად იწოდება. ყურადსაღებია, თანამედროვე ბიზნესის ეტაპები პირველყოფილი თემის უმარტივესი წარმოებიდან დღემდე. მათგან შეიძლება გამოვყოთ ეკონომიკის განვითარების სამი პერიოდი:

1. „ბაზრამდე პერიოდი“, ტრადიციულ-ინსტიტუტური ურთიერთობა, ადამიანები (ტომები) ჯგუფურად მოიპოვებდნენ მოხმარების საგნებს და ერთმანეთს უნაწილებდნენ (პირველყოფილი თემური წყობილება);
2. საბაზრო პერიოდი, როდესაც, უკვე გაჩნდა კერძო საკუთრება და საფუძველი ჩაეყარა საქონლის წარმოებას და ყიდვა-გაყიდვას (კაპიტალიზმის ეპოქა);
3. არასაბაზრო პერიოდი, დირექტიული ურთიერთობები, როდესაც არსებობს სახელმწიფო საკუთრება და შექმნილი დოვლათის განაწილება ადამიანებს შორის ხდება სახელმწიფოს მიერ (კომუნისტური წყობილება).[გოგიაშვილი ო, 2013]

ბიზნესი შეიძლება ჩავთვალოთ ისეთ მოვლენად, რომელიც ცალსახად დამახასიათებელია მხოლოდ საბაზრო ეკონომიკისათვის. პირველყოფილი საზოგადოების დროს უარი ეთქვა ხელით წარმოებას და მარტივი შრომის იარაღების გამოყენება დაიწყო. თვით უმარტივეს თემშიაც კი იყვნენ ადამიანები, რომელთათვისაც დამახასიათებელი იყო მიზანდასახულება, ინიციატივიანობა, გერგილიანობა და გარკვეული სამეწარმეო აქტივობა. მოგვიანებით, მონათმფლობელურ ეპოქაში სამეწარმეო საქმიანობა კიდევ უფრო აქტუალური და მოთხოვნადი გახდა. სამეწარმეო საქმიანობის ძირითად ფორმად ხელოსნობა მოგვევლინა. ამ პერიოდის ხელოსნობის დანიშნულება იყო საქონლის (მომსახურების) წარმოება სხვა საქონელზე გადასაცვლელად. ბიზნესის განვითარების შემდგომ საფეხურად ფეოდალიზმის ეპოქა გვევლინება, როდესაც მონა შედარებით მეტად თავისუფალი გლეხით ჩანაცვლდა.

ევროპაში თვითრეგულირებად ბიზნესს საკმაოდ დიდი ისტორია აქვს. XVIII საუკუნეში ევროპული მეწარმეობის დამოუკიდებელი განვითარების ტრადიციები გამყარებული იყო დემოკრატიული სახელმწიფოების კონსტიტუციებით.

საბაზრო სისტემაში საქონლისა და მომსახურების წარმოება ყოველთვის შეზღუდული რესურსების პირობებში განიხილება, საზოგადოების მრავალფეროვანი მოთხოვნილებების მაქსიმალური დაკმაყოფილების მიზნით ეკონომიკა ოპტიმალური არჩევანის პრობლემას აწყდება.

კაცობრიობის არსებობა წარმოუდგენელია წარმოებისა და მოხმარების გარეშე. წარმოებასა და მოხმარებას შორის პროპორციების ურთიერთმიმართებას მიუძღვნა კვლევები უილიამ პეტიმ (პოლიტიკური არითმეტიკა, 1623-1674), ფრანსუა კენემ (ეკონომიკური ცხრილები, 1694-1774), ჯონ გრაუნტიმ (1620-1674). ამ მეცნიერებმა საფუძველი ჩაუყარეს ეკონომიკური პროცესების რაოდენობრივ ანალიზს.

ბიზნესისა და სამეწარმეო საქმიანობის მეცნიერული კვლევა და ანალიზი ძირითადად მეთვრამეტე საუკუნიდან იწყება. მეწარმის ცნება სამეცნიერო

მიმოქცევაში ფრანგმა ეკონომისტმა რიჩარდ კანტილიონმა (1680-1734) შემოიტანა ნაშრომში “ნარკვევი ზოგადად ვაჭრობის ბუნების შესახებ” (ფრ. Essai sur la nature du commerce en général), რომელიც 1755 წელს გამოიცა. საზოგადოდ სწორედ მას მიაკუთვნებენ მეწარმეობის ერთ-ერთი პირველი კონცეფციის შემოტანას ეკონომიკურ მეცნიერებაში. კანტილიონის შეხედულებები მერკანტილიზმის, ფიზიოკრატებისა და ადამ სმიტის თეორიის ერთგვარი დამაკავშირებელი რგოლია. ნაშრომში სხვადასხვა პრობლემებთან ერთად აღწერილია მეწარმეობის განსაკუთრებული როლი ეკონომიკაში. კანტილიონი „მეწარმის“ ცნებას შემდეგნაირად განმარტავდა: „მეწარმე – ეს არის ადამიანი, რომელიც აფასებს რა საქმის სარგებლიანობას, თავის თავზე იღებს რისკსა და პასუხისმგებლობას, რომელიც დაკავშირებულია ახალი საწარმოს ორგანიზაციასთან, პროდუქციის, მომსახურების, ახალი იდეების დამუშავებასთან“ [თეთრუაშვილი მ., თეთრუაშვილი ზ., თეთრუაშვილი ი. 2008]

მეწარმეობის და შრომის დანაწილების პრობლემები სიღრმისეულად აქვს შესწავლილი ცნობილ შოტლანდიელ ეკონომისტს და მოაზროვნეს ადამ სმიტს (1723-1790). მისი მეთოდოლოგიის საფუძველია ლიბერალიზმის კონცეფცია, რომელიც გადმოიცა ნაშრომში „გამოკვლევა ხალხთა სიმდიდრის ბუნებისა და მიზეზების შესახებ“ (1776).

საბაზრო სისტემა მისი მონაწილეების კოორდინირებას ახდენს. იგი ემყარება კონკურენციის მექანიზმს, რაც თავისთავად ნიშნავს, რომ არსებობს მრავალი მწარმოებელი, რომელიც ბაზარს საკუთარ პროდუქციას, მომსახურებას სთავაზობს და მომხმარებელს აქვს არჩევანის საშუალება. ამგვარი სისტემა, რომლის საფუძველია შრომის დანაწილება, რესურსების ეფექტიან განაწილებას, წარმოების სტაბილურობასა და ეკონომიკურ ზრდას განაპირობებს.

ადამ სმიტის აზრით, მეწარმე წარმოადგენს კაპიტალის მესაკუთრეს, რომელიც განსაზღვრული კომერციული იდეის რეალიზაციისათვის და გარკვეული მოგების

მისაღებად მიდის რისკზე, რამდენადაც კაპიტალის ჩადება ამა თუ იმ საქმეში ყოველთვის მოიცავს რისკის გარკვეულ ელემენტებს. სამეწარმეო მოგება იყო და იქნება მესაკუთრის კომპენსაცია გაწეული რისკისთვის. მეწარმე თავად გეგმავს, ორგანიზებას უწევს საწარმოს, რეალიზებას უკეთებს სარგებელს, რომელიც დაკავშირებულია შრომის დანაწილებასთან, ასევე ხელმძღვანელობს სამეწარმეო საქმიანობის შედეგებს [სმიტი ა.,1938].

კლასიკოსთა შეხედულებები მეწარმეობის მარქსისტული კონცეფციის ერთერთი ამოსავალი პუნქტი გახდა. კ. მარქსი მეწარმეში მხოლოდ კაპიტალისტს ხედავდა, რომელიც თავის კაპიტალს აბანდებს საკუთარ საწარმოში და დაქირავებულ მუშათა მიერ შექმნილი პროდუქციის ღირებულებასა და მათთვის გადახდილ ხელფასს შორის განსხვავებაში მოგებას ღებულობს. მცირე საწარმოს შეუძლია ხელი შეუწყოს საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის ამოცანის გადაჭრას ისეთი მნიშვნელოვანი ასპექტითაც, როგორცაა საბაზრო ინფრასტრუქტურის ფორმირება. იგი საკუთარ თავზე იღებს ეროვნული მეურნეობის სოციალურ-ეკონომიკური ორგანიზმისათვის აუცილებელი ისეთი ფუნქციების შესრულებას, რომელსაც ვერ ახორციელებენ მსხვილი საწარმოები: საინფორმაციო-საკონსულტაციო და აუდიტორული ფირმები; კადრების მომზადების, შერჩევის და შეფასების ცენტრები; სავალუტო და საფონდო ბირჟები; საწარმოო განვითარების და ტექნიკური მომსახურების ფირმები და ა.შ. სახსრების სწრაფი ბრუნვადობის გარდა მცირე საწარმოს ეფექტიანობის ზრდის წყაროს წარმოადგენს. მცირე კოლექტივში მომუშავეთა ურთიერთდამოკიდებულება, მათ შორის ნდობის ფაქტორი განსხვავებული პრინციპებით ქმნის მმართველობის შესაძლებლობას, განსხვავებით ტრადიციული სახელმწიფო კოლექტივების, რომლებიც „გუნდის“ ნებისმიერი წევრისაგან ითხოვენ მაღალ პროფესიულ მომზადებას.

მცირე საწარმოს მნიშვნელოვან სოციალურ ფუნქციას წარმოადგენს ის, რომ მას შეუძლია დიდ მასშტაბებში „შთანთქოს“ დაუსაქმებელი მუშახელი, რომელიც

გამონთავისუფლებულია მსხვილი საწარმოებიდან, შეამციროს ან განმუხტოს ეკონომიკური კრიზისის პირობებში წარმოქმნილი სოციალური დაძაბულობა. ამდენად, ნებისმიერი რეფორმისა თუ ეკონომიკური პოლიტიკის ნაწილი სწორედ სამეწარმეო აქტვობის გამოცოცხლება უნდა იქცეს, რომლის „ლომის წილი“ მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარებაზე მოდის.

მცირე საწარმოთა ფუნქციონირების ანალიზში სასუალება მოგვცა წარმოვაჩინოთ მისი ძლიერი და სუსტი მხარეები.

ძლიერი მხარეებია: კონკურენციის გამწვავება, სიახლეთა სწრაფი დანერგვა, დასაქმების ხელშეწყობა, ბაზრისა-თვის საქონლის (მომსახურების) განსაკუთრებული სახეობების შეთავაზება, საგადასახადო შემოსავლების ზრდის ხელშეწყობა, მონოპოლიზმის განეიტრალება, ელასტიურობა და მოქნილობა საქმიანობაში, პროფილის შეცვლის სიიოლე, წამოწყების სიიოლე, მოქნილი მენეჯმენტი, ტრადიციულ გემოვნებასთან და სტანდარტებთან იოლად შეგუება.

სუსტი მხარეებიდან აღსანიშნავია: დაბალი კონკურენტუნარიანობა, საკრედიტო რესურსებისადმი ნაკლები ხელმისაწვდომობა, საქმიანობის წარმართვის გამოუცდელობა, კაპიტალდაბანდების დაკარგვის მაღალი რისკი, ბიზნეს-პარტნიორებისაგან ნდობის შედარებით ნაკლები ხარისხი.

საქართველოს კანონმდებლობით „ბიზნესის“ ცნება არ განისაზღვრება, ხოლო „მეწარმეობას“ განმარტავს კანონი „სამეწარმეო საქმიანობის შესახებ“. 20 მეწარმეობა უფრო ხშირად უკავშირდება მატერიალური წარმოების პროცესს, როდესაც იქმნება პროდუქცია მატერიალურ-ნივთობრივი ფორმით, მოგების მიღების მიზნით. ამასთან, იგი არაერთჯერადი, შემოქმედებითი და ინოვაციური საქმიანობაა და სიახლეების დანერგვას მოითხოვს. ბიზნესი კი შეიძლება იყოს ნებისმიერი მართლზომიერი საქმიანობა, რომელსაც მოგება მოაქვს.

1.3. მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარება

ეკროკავშირის ქვეყნებში

მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარების საკითხი ძალზე აქტუალურია საქართველოში არსებული ეკონომიკის მოდერნიზაციის პირობებში. მცირე და საშუალო ბიზნესს მნიშვნელოვანი როლი უჭირავს ნებისმიერ ქვეყანაში: იგი უზრუნველყოფს მოსახლეობის დასაქმებას, ხელს უწყობს ჯანსაღი კონკურენციის ჩამოყალიბებას, ბაზარს ამარაგებს ახალი საქონელითა და მომსახურებით და აკმაყოფილებს მსხვილი საწარმოების მოთხოვნებს.

ბოლო წლებში არაერთი ქართველი მეცნიერისა და მკვლევარის ნაშრომი გამოიყენა ქვეყანაში მცირე და საშუალო მეწარმეობის განვითარებასთან დაკავშირებით, რომლებიც გვთავაზობენ სხვადასხვა ღონისძიებებს მათი ფუნქციონირების გასაუმჯობესებლად. აღსანიშნავია, რომ მცირე და საშუალო მეწარმეობის განვითარების დონე მნიშვნელოვნად ჩამოუვარდება განვითარებული ქვეყნების მაჩვენებელს. მიზეზულია სახელმწიფო დახმარებაც მცირე და საშუალო საწარმოების მიმართ. აღნიშნულიდან გამომდინარე კარგი იქნებოდა ყურადღება გაგვემახვილებინა საზღვარგარეთის ქვეყნების მცირე და საშუალო საწარმოების მდგომარეობაზე და მოგვეხდინა მათი ანალიზი. მცირე და საშუალო საწარმოების ფუნქციონირებისა და მხარდაჭერის საზღვარგარეთული გამოცდილების შესწავლა და ანალიზი სახელმწიფო და მუნიციპალურ ორგანოებს დაეხმარება მეწარმეობის მხარდაჭერის ეფექტიანი პროგრამების შემუშავებაში

განვითარებულ ქვეყნებში მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარება მაღალი ტემპით მიმდინარეობს, რადგან ეროვნული მთავრობები დიდ მნიშვნელობას ანიჭებენ ასეთ საწარმოებს და მნიშვნელოვან დახმარებას უწევენ: ადგენენ და ახორციელებენ მცირე და საშუალო ბიზნესის ხელშეწყობის პროგრამებს და უწყებენ მათ მნიშვნელოვან შეღავათებს. ეკონომიკურად განვითარებულ ქვეყნებში მცირე და

საშუალო ბიზნესი საშუალო კლასის ფორმირების საფუძველია, რომელიც ეკონომიკის სტაბილური განვითარების ბაზას წარმოადგენს და მოსახლეობის დიდ ნაწილს ასაქმებს. განვითარებულ ქვეყნებში მშპ-ს 50-70%-ს მცირე და საშუალო კომპანიები აწარმოებენ[გოგიაშვილი ო, 2013].

მცირე საწარმოები ეფექტიანად ფუნქციონირებენ არა მარტო სამომხმარებლო სფეროში, ასევე მრეწველობის გადამამუშავებელ დარგებში, როგორც ცალკეული მცირე მექანიზმების, დეტალების და ნახევარფაბრიკატების მწარმოებლები, რომელთა გამოშვება არარენტაბელურია მსხვილი საწარმოებისათვის. რაც საფუძვლად უდევს დასავლეთის ქვეყნების ეკონომიკებში მცირე საწარმოების განსაზღვრის და მათი როლის მიმართ სისტემურ მიდგომას.

მცირე და საშუალო საწარმოთა განვითარების დონეს მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს მოცემული ქვეყნის დარგობრივი სპეციფიკა და ეკონომიკური მექანიზმები. ეროვნული განსაკუთრებულობები ასრულებენ მნიშვნელოვან როლს მცირე და საშუალო ბიზნესის ჩართულობის შესაძლებლობაში რეალური სექტორის საწარმოო პროცესებში.

განვიხილოთ მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარების ტენდენციები განვითარებული ქვეყნების მაგალითებზე:

მრავალი წლის განმავლობაში **ესპანეთის** მცირე და საშუალო მეწარმეობის სტრუქტურა. ორგანიზაციის ფორმისა და საქმიანობის შედეგების მიხედვით სამაგალითოდაა მიჩნეული. ასეთი შეფასების მთავარ არგუმენტია ამ სახის ბიზნესისაგან მშპ-ის 72%-ის ფორმირება.

ესპანეთში შემუშავებულია მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარების უამრავი პროგრამა. მათთვის, ვინც საკუთარი საქმის წამოწყებას აპირებს, შემუშავებულია და წარმატებით გამოიყენება სხვადასხვა დამხმარე პროგრამები. მეწარმე პირველი ხუთი წლის განმავლობაში არ იხდის გადასახადებს, აგრეთვე შესაძლებლობა აქვს ბიზნესის

გასაფართოებლად ისარგებლოს უვადო კრედიტით. ესპანეთის მთავრობა განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს მცირე საწარმოებს, რომელთაც დიდი სოციალური მნიშვნელობა აქვთ ქვეყნისათვის: ქმნიან სამუშაო ადგილებს მოსახლეობის სოციალურად დაუცველი ჯგუფებისათვის, ხელს უწყობენ ნაკლებად განვითარებული რეგიონების განვითარებას. ესპანეთში სახელმწიფო მრავალ წამახალისებელ პროგრამას ახორციელებს.

მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარების მთავარ დადებით ფაქტორად ესპანეთში შეიძლება დავასახელოთ ბიუროკრატის მინიმალური დონე. საწარმოს რეგისტრაცია და ლიცენზიის აღება განაცხადის შეტანიდან 24 საათში ხდება. ეს პროცესი უცხო ქვეყნის მოქალაქისათვისაც არ წარმოადგენს პრობლემას. მინიმუმადეა დაყვანილი სახელმწიფო სტრუქტურების მაკონტროლებელი ფუნქციები.[გოგიაშვილი ო, 2013].

საფრანგეთში „მცირედ“ ითვლება საწარმო, რომელშიც 50-მდე კაცია დაკავებული. დღეისათვის საფრანგეთში რეგისტრირებულია 3 მილიონამდე მცირე და საშუალო საწარმო. აქედან ნახევარი მუშაობს მომსახურების სფეროში, 780 ათასი - ვაჭრობაში, 350 ათასი - მშენებლობაზე, 303 ათასი - მრეწველობაში. ყოველწლიურად ქვეყანაში იქმნება 250 ათასი საწარმო და კოტრდება 50 ათასი. ამასთან, საფრანგეთში შექმნილი ახალი სამუშაო ადგილების 40-50% მოდის სწორედ მცირე საწარმოებზე. 3 მილიონი მცირე საწარმოდან დაახლოებით 1.5 მილიონი ეკუთვნის ინდივიდუალურ ან საჯახო ბიზნესს, რომელიც საქმიანობას ეწევა დაქირავებული პერსონალის გარეშე, ხოლო 1200 საწარმოში კაცამდეა დასაქმებული [გოგიაშვილი ო, 2013].

საფრანგეთში მცირე და საშუალო ბიზნესის სახელმწიფო მხარდაჭერის საკითხში შეიძლება გამოვყოთ რამოდენიმე საკვანძო საკითხი. უკანასკნელ პერიოდში ქვეყანაში შეიქმნა მცირე და საშუალო ბიზნესის სტიმულირების სერიოზული სახელმწიფო სისტემა. ახალი მცირე საწარმოები ორი წელი თავისუფლდებიან სააქციო საზოგადოებების და ადგილობრივი გადასახადებისგან. მათთვის შემცირებულია საშემოსავლო გადასახადი და გადასახადი მოგების ინვესტირებადი

ნაწილისაგან. სახელმწიფო განსაკუთრებით ლოიალურია მათდამი, ვინც საკუთარი ბიზნესის გახსნას ეკონომიკურად დეპრესიულ რეგიონებში აპირებს. ასეთ მეწარმეებზე ვრცელდება შეღავათები ან საერთოდ თავისუფლდებიან სოციალური უზრუნველყოფის ფონდებში შესატანი გადასახადებისაგან (ჯანდაცვა, უმუშევართათვის განკუთვნილი დახმარებები, საპენსიო ფონდები, ფონდები მრავალშვილიანებისათვის და ა.შ.). უმუშევართათვის, რომლებმაც საკუთარი ბიზნესის წამოწყება გადაწყვიტეს, მოქმედებს დახმარებების სპეციალური სისტემა. ისინი სამი წლით თავისუფლდებიან გადასახადების გადახდისაგან და ერთი წელი არ იხდიან სავალდებულო სოციალურ შენატანებს სოცდაზღვევის ფონდებში. მცირე საწარმოების თითქმის ყველა მეპატრონეს შეუძლია ჰქონდეს შეღავათიანი კრედიტისა და სუბსიდიის იმედი.

გერმანიაში მცირე და საშუალო საწარმოების მიმართ გადაწყვეტილებები ფედერაციის, მიწების, საქალაქო თვითმმართველობებისა და თემების დონეზე მიიღება. ბოლო პერიოდში ამ პროცესში ფართოდაა ჩართული ევროკომისია.

სახელმწიფო მმართველი ორგანოს განტვირთვის მიზნით, მცირე და საშუალო ბიზნესის (მსბ) მხარდაჭერის რიგი ფუნქციები ეკუთვნის ზოგიერთ საზოგადოებრივ-სამართლებრივ ინსტიტუტს, კერძოდ კი სპეციალიზებულ ბანკებზე და კერძო ბიზნესის თვითმარეგულირებელ ორგანიზაციებს (მაგ., სავაჭრო-სამრეწველო პალატები).

გერმანიაში მცირე და საშუალო ბიზნესის სახელმწიფო მხარდაჭერა მოიცავს 500-ზე მეტ ფედერალურ და რეგიონულ მნიშვნელობის პროგრამებს, რომლებიც ხელს უწყობენ ინვესტიურ აქტივობებს. მხარდაჭერა გულისხმობს ტექნოლოგიებისა და შესაბამისი ეკონომიკური ინფორმაციის მიწოდებას, აგრეთვე სახელმწიფო ბიუჯეტიდან სხვადასხვა ეკონომიკურ და ტექნიკურ კონსულტაციებს, მცირე და საშუალო ბიზნესის ხელმძღვანელების და მუშაკების კვალიფიკაციის ამაღლებასა და სწავლების დაფინანსებაში.

აგრეთვე ხდება დახმარების გაწევა საწარმოს საწყისი კაპიტალის ფორმირებაში, როდესაც საქმე გვაქვს უპირატესად გრძელვადიან დახმარებასთან (მაგ., რაციონალიზაცია, მოდერნიზაცია, გაფართოება, საწარმოს სიმძლავრეთა გაზრდა).

მცირე და საშუალო ბიზნესის ინტერესები სპეციალური კანონებით და სამართლებრივი აქტებითაა დაცული (ანტიმონოპოლური კანონმდებლობის დებულებები და საბუღალტრო აღრიცხვის ნორმატიული დოკუმენტები). მათი ნაწილი უკავშირდება ინვესტიციებს მცირე და საშუალო ბიზნესის ინფრასტრუქტურის შესაქმნელად.

ყურადსაღებია აგრეთვე მცირე და საშუალო ბიზნესის ირიბი დახმარება: მოქმედებს საგადასახადო შეღავათები, რომლებიც ათავისუფლებენ ამ კატეგორიის საწარმოებს საშემოსავლო გადასახადისაგან გარკვეულ ფარგლებში და მოქმედებს ამორტიზაციის განსაკუთრებული ნორმები წარმოებაში ინვესტიციების სტიმულირებისათვის).

გერმანიაში მცირე და საშუალო ბიზნესის პირდაპირი მხარდაჭერის შემდეგი სახეები მოქმედებს:

- სახელმწიფო საინვესტიციო წანამატები ან სუბსიდიები, რომლებიც ძალზე იშვიათად გაცივმა დაბრუნების პირობით. მათ გაანგარიშებას ინვესტიციების გეგმიური მოცულობა უდევს საფუძვლად. წანამატები არ იბეგრება და გამოიყენება მოთხოვნის საფუძველზე. სუბსიდიები კი იბეგრება და მათი წარდგენა გამანაწილებელი ორგანოს მოთხოვნით ხდება;

- შეღავათიანი კრედიტების გაცემა, რომელიც ხშირად გამოიყენება ფედერალურ და რეგიონულ დონეზე. შეღავათიან კრედიტებში იგულისხმება ფარული ფინანსური დახმარება, რადგან ეს თანხა წარმოადგენს საბაზრო და შეღავათიან საკრედიტო განაკვეთებს შორის სხვაობას (საკრედიტო სუბსიდია) [www.ifm-bonn.org].

მცირე და საშუალო ბიზნესისათვის შეღავათიანი კრედიტების გაცემა საერთო წესების მიხედვით წარმოებს, ყურადღება ექცევა მხოლოდ კრედიტუნარიანობას.

კრედიტის მისაღებად განაცხადები წარედგინება გერმანულ კომერციულ ბანკებს, რომლებიც ახდენენ კრედიტების გაცემას და შემდგომში მუშაობენ კლიენტებთან. შეღავათიანი კრედიტის გაცემის პირობებში იგულისხმება:

- დაბალ საპროცენტო განაკვეთს (როგორც წესი, კრედიტის გაცემის მთელ პერიოდში);
- კრედიტის გაცემის ხანგრძლივ პერიოდს (ხშირად ათი წელი, თანაც მინიმუმ პირველი ორი წლით საწარმო თავისუფალია ყველა სახის გადასახადისაგან);
- აღებული თანხების დაბრუნების შესაძლებლობას ნებისმიერ დროს (ხშირად დამატებითი გადასახადების გარეშე);
- წილობრივი დაფინანსება (სპეციალიზებული ბანკების დაფინანსება გამოყენება საინვესტიციო პროექტის ნაწილზე. პროექტის დარჩენილი ნაწილი უნდა დაფინანსდეს ინვესტორის მიერ ან სხვა სახის სესხებით) [გოგიაშვილი ო, 2013]. საწარმოს გახსნისას, ინვესტიციების 40%-მდე შესაძლებელია გარანტიების გარეშე დაფინანსდეს. მათ შორის, სესხი უპროცენტოა პირველი ორი წლის განმავლობაში, გაიცემა 20 წლამდე და არ ექვემდებარება დაბრუნებას პირველი 10 წლის განმავლობაში (მაქსიმალური თანხა 1 მლნ. ევრო ან მისი ექვივალენტი). ასეთი დაფინანსება ენაცვლება დამწყები მეწარმის საწყის კაპიტალს და სახელმწიფო საკუთარ თავზე იღებს თანხის დაუბრუნებლობის რისკს. არასაკმარისი კაპიტალის უდიდესი წილი შეიძლება სპეციალური შეღავათიანი კრედიტების სახით იქნას მიღებული, რომელიც გაიცემა დამწყებ მეწარმეზე. კრედიტის გაცემა ხდება 20 წლამდე ვადით წლიური 5%-ით და იფარება საინვესტიციო პროექტის ღირებულების 50%-მდე.

დანამატებისა და სუბსიდიების გარდა რეგიონული მხარდაჭერის ინსტრუმენტს წარმოადგენს ამორტიზაციის შეღავათიანი რეჟიმი. პირველ რიგში, იგი ეხება

სახელმწიფო პროგრამის ფარგლებში აღმოსავლეთ მიწების ეკონომიკის აღორძინების საინვესტიციო კრედიტებს

სახელმწიფოს მიერ აგრეთვე ხდება მცირე და საშუალო ბიზნესის სუბსიდირება საერთაშორისო გამოფენებში მონაწილეობისას. ფედერალური მთავრობა ხელს უწყობს განვითარებად ქვეყნებში განლაგებულ გერმანულ მცირე და საშუალო საწარმოებს და იძლევა პოლიტიკური რისკების გარანტიებს [გოგიაშვილი ო, 2013].

თავი 2. მცირე და საშუალო ბიზნესის სახელმწიფო რეგულირების ფორმები და მექანიზმები

2.1. სახელმწიფო მხარდაჭერის როლი და მნიშვნელობა მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარებაში

განვითარებულ ქვეყნებში მცირე და საშუალო ბიზნესს მთელი რიგი მნიშვნელოვანი სოციალურ-ეკონომიკური ფუნქციები აკისრია. კერძოდ, დასაქმების უზრუნველყოფა, კონკურენტული გარემოს ფორმირება, ინოვაციური აქტივობის მხარდაჭერა, სოციალური უთანასწორობის შერბილება და სხვა. მცირე ბიზნესის საწარმოები უმეტესწილად სპეციალიზირდებიან საბითუმო ვაჭრობაში (ფირმების საერთო რაოდენობის 17%), კომპიუტერული ტექნიკის მომსახურებასა (ფირმების საერთო რაოდენობის 17%) და ვაჭრობაში (ფირმების საერთო რაოდენობის 12%). ყველაზე დინამიურად განვითარებად სექტორად ტრანსპორტი და კავშირგაბმულობაა მიჩნეული.

მთავრობებს და საერთაშორისო ორგანიზაციებს შესაძლებლობა აქვთ წახალისონ კერძო სექტორის ინვესტიციები ისეთ სფეროებში როგორცაა: სამეცნიერო-საკვლევ და საცდელ-საკონსტრუქტორო სამუშაოები, მეწარმეობა, პროფესიული განათლება, და სხვ.

ბელარუსში მეწარმეობის ხელშეწყობის ცენტრი – “ბელბიზნესცენტრი” კონსულტაციებს უწევს პოტენციალურ მეწარმეებს ბიზნესის ორგანიზაციის საკითხებზე. იგი აწვდის მათ ინფორმაციას ბაზრების შესახებ და ეხმარება კორპორაციული დოკუმენტაციის შექმნაში, იძლევა რეკომენდაციებს დაბეგვრის, ლიცენზირებისა და სერტიფიცირების საკითხებზე. ჩეხეთის რესპუბლიკაში სახელმწიფო არაკომერციული ორგანიზაციის – მეწარმეობის განვითარების სააგენტოს მიერ შექმნილია რეგიონული საინფორმაციო-საკონსულტაციო ცენტრები და მეწარმეობისა და ინოვაციების ცენტრები. რეგიონული საინფორმაციო-საკონსულტაციო ცენტრები წარმოადგენენ კერძო ფირმებს. ისინი გასცემენ მთელ რიგ საბაზრო მომსახურებას: საცნობარო-ანალიტიკური მომსახურებას, იურიდიულ და საგადასახადო კონსულტირებას, საბუღალტრო აღრიცხვას, დოკუმენტების მომზადებას საბანკო სესხის მისაღებად და სხვ. მეწარმეობისა და ინოვაციების ცენტრები მომსახურების ფართო სპექტრში განსაკუთრებულ ყურადღებას ამახვილებენ ახალ ტექნოლოგიებზე ორიენტირებულ მცირე და საშუალო საწარმოებზე, სამრეწველო საწარმოების მხარდაჭერაზე.

გერმანიაში საინფორმაციო და საკონსულტაციო მომსახურებას გასწევენ უმთავრესად სავაჭრო-სამრეწველო პალატები. პალატების წევრობა სავალდებულოა ყველა კომერციული კომპანიისათვის. პალატები მომსახურებას გასწევენ უსასყიდლოდ. [ე. გობეჯიშვილი, 2013].

უნდა აღინიშნოს, რომ ადმინისტრაციული ბარიერები აფერხებენ მცირე ბიზნესის განვითარებას, დასაქმების და ეკონომიკის კონკურენტუნარიანობის ზრდას. ამიტომ განვითარებულ ქვეყნებში ცდილობენ მაქსიმალურად შემცირდეს ასეთი ტიპის

ადმინისტრაციული ტვირთი. ადმინისტრაციული ბარიერები გარკვეულ დამატებით ფინანსურ ხარჯებთანაა დაკავშირებული. კერძოდ:

1. იმ თანამშრომელთა შრომითი ანაზღაურება, რომლებიც დაკავებულნი არიან კანონმდებლობით გათვალისწინებული ინფორმაციის მოპოვებით, დამუშავებით და გადაცემით;
2. იმ მოწყობილობების (კომპიუტერი, ქსეროქსი და სხვა) ღირებულება, რომლებიც საჭიროა კანონმდებლობის მოთხოვნების შესასრულებლად;
3. კონსულტანტების შრომის ანაზღაურებისა და აუცილებელი დახმარების ღირებულება და ა.შ [ე. გობეჯიშვილი, 2013].

აუცილებელი ადმინისტრაციული ხარჯები ყველაზე მეტად მცირე საწარმოებს აწვება. ადმინისტრაციული ხარჯები სერიოზულ ზეგავლენას ახდენს მცირე ბიზნესის განვითარებაზე. ევროკომისიის სტატისტიკური მონაცემებით, მინიმალური დრო, რომელიც საჭიროა ერთპიროვნული მფლობელობის კომპანიის რეგისტრაციისათვის 1-2 სამუშაო დღეა ბელგიაში, გერმანიაში, საბერძნეთში, ესპანეთში, იტალიაში, ნიდერლანდებში, ავსტრიაში და გაერთიანებულ სამეფოში. მინიმალური სარეგისტრაციო ღირებულება ამგვარი ტიპის ფირმებისათვის – 100 ევროზე ნაკლებია.

განვითარებულ ქვეყნებში თვლიან, რომ საგადასახადო სისტემა იმგვარად უნდა იყოს მოწყობილი, რომ ხელი ეწყობოდეს ბიზნესის წარმატებულ განვითარებას, ახალი საწარმოების შექმნას, ახალი სამუშაო ადგილების შექმნას. მცირე და საშუალო საწარმოების სახელმწიფოებრივი მხარდაჭერის მთავარ მიზნებს ერთიანი შიდა ბაზრის გამყარება, ადმინისტრაციული ბარიერების გაუქმება, საკანონმდებლო ბაზის უნიფიკაცია და სხვა წარმოადგენს

აღნიშნულიდან გამომდინარე შეიძლება ითქვას, რომ განვითარებულ ქვეყნებში სახელმწიფო მხარს უჭერს ზრდის პოტენციალის მქონე საწარმოებს რომლებსაც

შეუძლიათ უზრუნველყონ მოსახლეობის დამატებითი დასაქმება, სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის შედეგების წარმოებაში დანერგვა და ბიუჯეტის შემოსავლების ზრდა. მცირე ბიზნესის მოწყობისა და ფუნქციონირების პრინციპები, მხარდაჭერის ფორმები და მეთოდები ქვეყნებისა და რეგიონების მიხედვით განსხვავებულია

2.2. მცირე და საშუალო ბიზნესის ფინანსური მხარდაჭერის ფორმები და მექანიზმები

ქვეყანაში მიმდინარე მაკროეკონომიკური რეფორმები მიმართულია იმ ურთიერთობათა სისტემის, ინსტრუმენტებისა და ფინანსური მექანიზმების დამკვიდრებისაკენ, რომლებიც უზრუნველყოფენ საწარმოების რეალურ ფინანსურ მომსახურებას, რაც მოითხოვს საკრედიტო სისტემის და მეწარმეთა ფინანსური მხარდაჭერის სისტემის ძირეული გარდაქმნა. მცირე საწარმოებისათვის ფინანსური რესურსების ნაკლებად ხელმისაწვდომობის ძირითადი მიზეზებია:

- კრედიტის აუცილებელი უზრუნველყოფის უქონლობა;
- სასესხო პროცენტის მაღალი განაკვეთები;
- გრძელვადიანი კრედიტების დაბალი ხვედრითი წილი;
- გარანტიებისა და გირაოს უქონლობა;
- სპეციალისტების დეფიციტი;
- მცირე საწარმოების ხელმძღვანელთა კვალიფიკაციის დაბალი დონე;
- ბიზნეს-გეგმების დაბალი ხარისხი;

- აუცილებელი საბაზრო პირობების არარსებობა;

- პროექტების დაბალი ეფექტიანობა და ა.შ.

შექმნილ სიტუაციაში ბანკები ცდილობენ სარისკო კრედიტების მოცულობის შემცირებას და უზრუნველყონ საკუთარი საქმიანობის ეფექტიანობა. თუმცა ეს პოზიცია არ არის მცირე და საშუალო საწარმოებისათვის საკრედიტო რესურსების დეფიციტის ერთადერთი წყარო. საჭიროა პრობლემისადმი კომპლექსური მიდგომა, რაც გულისხმობს დაფინანსება-დაკრედიტების ახალი პოლიტიკური პრინციპებისა და რეკომანდაციების შემუშავებას

- არასრულყოფილი ფინანსური ბაზრების პირობებში გამოყენებული უნდა იქნას მსს-თა სახელმწიფო დაფინანსების მექანიზმები. ამასთან, სახელმწიფო დაფინანსების დროს ზუსტად უნდა განისაზღვროს პროექტების შეფასებისა და შერჩევის საიმედო კრიტერიუმები.

- მცირე და საშუალო ბიზნესის ფინანსური ხელშეწყობის სრულყოფის მნიშვნელოვანი პრობლემაა მისი ინფრასტრუქტურის ძირითადი კომპონენტების ჩამოყალიბება და განვითარება. მათ შორის აღსანიშნავია: სარისკო (ვენჩურული) კაპიტალი, ლიზინგი, კრედიტუნარიანობა, ბანკის მუშაკთა მომზადება მცირე საწარმოებთან მუშაობის კუთხით, საწარმოთა მუშაკების სწავლება, კონსალტინგი და სხვა.

საფინანსო ორგანიზაციებთან ურთიერთობა მოითხოვს მსბ-ის წარმომადგენელთა სათანადო სწავლებასა და კონსალტინგს შემდეგ ძირითად საკითხებზე: ბიზნეს-გეგმების მომზადება და მათი შეფასება; საწარმოთა ვალდებულებების შესრულება და სამართლებრივი რეგულირება (აუდიტის ჩატარების პრაქტიკა, კორპორაციული სამართალი და ა.შ.); პროფესიული სწავლება კაპიტალის მოზიდვის რიგ პრაქტიკულ საკითხებზე.

– შესაბამის პოლიტიკურ გადაწყვეტილებებსა და პროგრამებში მნიშვნელოვანი ადგილი უნდა დაიკავოს ფინანსური ინსტრუმენტების ჩამოყალიბებამ ადგილობრივ და ეროვნულ დონეზე. უნდა დამუშავდეს ხელშეწყობის ადგილობრივი პროგრამები. ამით გაიზრდება ადგილობრივი ბანკების მცირე ბიზნესისადმი მომსახურების ქმედითუნარიანობა.

მცირე და საშუალო საწარმოთა განვითარებისა და ხელშეწყობის ცენტრის მიერ მსს-თა ფინანსური ხელშეწყობა განხორციელდება შესაბამისი პროგრამის საფუძველზე. პროგრამით უნდა დადგინდეს სახსრების წყაროები, შემუშავდეს სახსრების მოზიდვისა და აკუმულირების მექანიზმი, განისაზღვროს ფინანსური რესურსების მცირე და საშუალო საწარმოებზე გამოყოფის ფორმები და მეთოდები. პროგრამაში უნდა დაზუსტდეს საფინანსო რესურსების მოცულობა და მიღების ვადები შემდეგი წყაროების მიხედვით:

- სახელმწიფო დაფინანსება, მათ შორის სახელმწიფო ქონების პრივატიზებიდან შემოსული სახსრები;
- საინვესტიციო საქმიანობიდან მიღებული შემოსავლები;
- საგარეო წყაროები, როგორცაა საერთაშორისო საფინანსო ორგანიზაციებიდან მიღებული კრედიტები, გრანტები და სხვა [ე. გობეჯიშვილი, 2013].

ყოველმხრივ უნდა შევუწყოთ ხელი სალინზინგო ოპერაციების დანერგვას. აღსანიშნავია, რომ წარმოადგენს რა სასტარტო კაპიტალის, შეიძლება ითქვას, ერთადერთ წყაროს, გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ბევრ ქვეყანაში ლიზინგმა გადამწყვეტი როლი შეასრულა მცირე ბიზნესის განვითარების საქმეში.

მცირე და საშუალო საწარმოთა განვითარებისა და ხელშეწყობის საკრედიტო-ფინანსური მექანიზმების ეფექტიანობის უზრუნველსაყოფად აუცილებელია, შეიქმნას ხელსაყრელი საინვესტიციო გარემო. მცირე და საშუალო ბიზნესი უნდა

მივიჩნიოთ ქვეყანაში საინვესტიციო აქტიურობის ამაღლებისა და ეკონომიკური განვითარების მუდმივ ფაქტორად.

ლიზინგი არასაბანკო სფეროში ერთ-ერთი ყველაზე ახალი და პერსპექტიული მიმართულებაა, რომელიც მცირე და საშუალო ბიზნესში დაკავებული კომპანიებისათვის მომსახურებას ითვალისწინებს.

უპირატესობები, რომლებიც სალიზინგო ბიზნესს გააჩნდა, სწრაფად გამოიყენეს და დანერგეს საწარმოო ხაზებისა და დანადგარების მწარმოებელმა დიდმა კომპანიებმა, რომლებმაც შექმნეს სალიზინგო მომსახურების სტრუქტურები. წარმოებელი პროდუქციის სალიზინგო ოპერაციებით რეალიზაცია, ერთი მხრივ ზრდიდა რეალიზაციის მაჩვენებლებს და მეორე მხრივ, ხელს უწყობდა იმ დროისთვის თანამედროვე საწარმოო ხაზებით უზრუნველყოფას ეკონომიკის თითქმის ყველა სფეროში.

საერთაშორისო სალიზინგო ბაზარზე ყველაზე დიდი მოცულობის პორტფელი საავიაციო ტრანსპორტის სფეროში მომუშავე წამყვან სალიზინგო კომპანიებს აქვთ. ავიაციის სფეროში თვითმფრინავების შეძენა უმრავლეს შემთხვევებში სწორედ სალიზინგო ოპერაციების საშუალებით ხორციელდება.

ფინანსური ლიზინგი განიხილება როგორც კაპიტალდაბანდებათა დაფინანსების სპეციფიური ფორმა. იგი ტრადიციული საბანკო დაკრედიტებისაგან განსხვავებით საშუალებას აძლევს საწარმოებს მიიღონ აუცილებელი ძირითადი 44 საშუალებები ერთდროული დანახარჯების გაღების გარეშე [ე. გობეჯიშვილი, 2013]

ვფიქრობ, ლიზინგი, მნიშვნელოვნად შეამსუბუქებს საქართველოში საწარმოთა ფინანსური ხელშეწყობის უმთავრეს-საკრედიტო რისკის პრობლემას. ლიზინგური და დაზღვევის ოპერაციების ერთდროული კომბინირებული გამოყენებით შეიქმნება ინვესტორის, დამზღვევი კომპანიებისა და მცირე და საშუალო საწარმოებისათვის მიმზიდველი საინვესტიციო პირობები.

თავი 3. მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარებისა და სახელმწიფო მხარდაჭერის მდგომარეობა საქართველოში

3.1. მცირე ბიზნესის სახელმწიფო მხარდაჭერა საქართველოში

საქართველოში მცირე საწარმოთა განვითარების ინსტიტუციონალური და საკანონმდებლო სისტემის ჩამოყალიბება 1990-იანი წლების ბოლოს დაიწყო, რასაც საფუძვლად დაედო წარმატებულ ქვეყნებში მცირე ბიზნესის ხელშეწყობის გამოცდილება და სახელმწიფოებრივი მხარდაჭერის მექანიზმები. 1990-ანი წლებიდან პოსტსოციალისტურ ქვეყნებში სწრაფი ტემპებით დაიწყო საზოგადოებრივი ურთიერთობების ტრანსფორმაციის პროცესების განვითარება, გაჩნდა საკუთრების ახალი ფორმები და შეიცვალა სოციალური სტრუქტურა.

საზოგადოებრივი ცვლილებები შეეხო ცხოვრების ეკონომიკურ, სოციალურ, პოლიტიკურ, ფსიქოლოგიურ და ზნეობრივ საკითხებს. საკუთრების განსახელმწიფოებრიობის შედეგად ჩამოყალიბდა საკუთრების განსხვავებული ფორმები კერძო, სახელმწიფო, კოლექტიური. თავდაპირველად შეიმჩნეოდა წარმოების ვარდნა, გაიზარდა უმუშევრობა, გაუარესდა ცხოვრების დონე. ამ

პირობებში განვითარება დაიწყო მცირე ბიზნესმა, როგორც საზოგადოებრივი წარმოების განსაკუთრებულმა სფერომ. მცირე ბიზნესის წინსვლამ ჩაუყარა საფუძველი ეკონომიკის ეფექტიან განვითარებას და მიგვიყვანა საკუთრების ახალი ფორმების შექმნამდე. სწორედ მცირე ბიზნესის, როგორც საზოგადოებრივი წარმოების განსაკუთრებული ფორმის შექმნა, წარმოადგენს ახალი ეკონომიკური და სოციალური გარემოს ფორმირების წინაპირობას.

მცირე ბიზნესს შეუძლია გამოიყენოს მეცნიერებატევადი პროგრესული ტექნოლოგიები, რომლებიც ხელს უწყობენ თანამედროვე მეცნიერების მიღწევების გამოყენებას. სწორი პოლიტიკური ნაბიჯი გადაიდგა მთავრობის მიერ როდესაც, 1999 წელს მიღებულ იქნა კანონი „მცირე საწარმოთა მხარდაჭერის შესახებ“, რომელიც განსაზღვრავდა მცირე და საშუალო საწარმოების განვითარების ძირითად პრინციპებს. შეიქმნა მცირე საწარმოთა საკოორდინაციო საბჭო, ჩამოყალიბდა მცირე საწარმოთა განვითარებისა და ხელშეწყობის ცენტრი, რომლის ფუნქციას წარმოადგენდა, მცირე საწარმოთა ხელშეწყობის ღონისძიებებისა და სპეციალური დახმარების პროგრამების განხორციელება.

1999 წელს მიღებულ კანონს, 2002 წელს გადაერქვა სახელი და ეწოდა „მცირე და საშუალო საწარმოთა სახელმწიფო მხარდაჭერის შესახებ“ კანონი. სამთავრობო დახმარების კონცეფციისა და სპეციალური პროგრამის განხორციელების შედეგად მცირე და საშუალო საწარმოთა აქტივობების ზრდის პროცესი გაუმჯობესდა.

ვარდების რეკლუციის შემდგომ, ქვეყნის ეკონომიკამ განვითარების ახალ გზას დაადგა, დაიწყო ეკონომიკური პოლიტიკის რეგულირების რეფორმები და ინფრასტრუქტურის განვითარება. ამ პერიოდში დაიწყო კანონების განახლება, განმტკიცდა საბიუჯეტო-ფინანსური დისციპლინა, შემუშავებულ და განხორციელებულ იქნა კორუფციასთან ბრძოლის ეროვნული სტრატეგია და სამოქმედო გეგმა, რამაც მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი ბიზნეს გარემოს მოდერნიზაციის პროცესს. საწარმოთა რეგისტრაციისა და საქმიანობის დაწყებასთან

დაკავშირებული პროცედურები. შემცირდა საგადასახადო ტვირთი, კერძოდ 2005 წელს ახალი საგადასახადო კოდექსის მიღების შედეგად 21 გადასახადიდან გააუქმდა 12, სამართლიანი კონკურენციის სტიმულირებისათვის საქონლისა და მომსახურების გარკვეულ ნაწილზე შემცირდა დღგ. გაფართოვდა ფინანსურ რესურსებზე ხელმისაწვდომობა საბანკო სესხების მიღმა. საგადასახადო სისტემაზე 2011 წელს განხორციელდა დამატებითი ცვლილებები. ამასთან 2009 წელს საგადასახადო სისტემაში განხორციელებულმა ცვლილებებმა გაამარტივა საგადასახადო სისტემა და გადასახები ექვსამდე შემცირდა.

უკანასკნელ წლებში გატარებულმა რეფორმებმა სათანადო ასახვა ჰპოვეს სხვადასხვა საერთაშორისო ორგანიზაციების მიერ გაკეთებულ პოზიტიურ შეფასებებში, რომლებიც ძირითადად დაეფუძნა ახალი კანონებისა და საკანონმდებლო ცვლილებების ანალიზს. ამავე დროს მკვეთრად გაუარესდა საკანონმდებლო და რეგულაციური გარემო მცირე და საშუალო ბიზნესთან მიმართებაში. გაუქმებულ იქნა კანონი „მცირე და საშუალო საწარმოების მხარდაჭერის შესახებ“ და ის სამთავრობო გადაწყვეტილებები, რომლებიც მიზნად ისახავდნენ მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარების სახელმწიფო ხელშეწყობას. ხელისუფლების მიერ დეკლარირებულ იქნა ლიბერალური ეკონომიკური კურსი, რომლის თანახმად ეკონომიკის ყველა სექტორი იმართება მხოლოდ თავისუფალი საბაზრო კანონებით, სახელმწიფო არ გამოყოფს პრიორიტეტულ სექტორს და აწესებს ყველა საწარმოსათვის დაბეგვრის ერთნაირ რეჟიმს. გატარებული ეკონომიკური პოლიტიკის კურსისა და თანაბარი საგადასახადო რეჟიმის პირობებში მცირე მეწარმეობამ ვერ გაუწია კონკურენცია მსხვილ ბიზნესს და მისი წილი ღირებულებათა შექმნილ მთლიან ჯაჭვში თანდათანობით შემცირდა. ამის შედეგად გაიზარდა რეგისტრირებულ ახალ საწარმოთა რაოდენობა, თუმცა აღნიშნულს გამოშვებული პროდუქციის მაჩვენებელში მნიშვნელოვანი ცვლილებები არ გამოუწვევია. კანონი „მცირე და საშუალო საწარმოების მხარდაჭერის შესახებ“ გაუქმების შემდეგ განსაზღვრებები მცირე და საშუალო საწარმოების შესახებ

გადატანილ იქნა კანონში „საქართველოს ეროვნული საინვესტიციო სააგენტოს შესახებ“.

საშუალო ზომის საწარმოებს მიეკუთვნება ყველა ორგანიზაციულსამართლებრივი ფორმის საწარმო, რომელშიც დასაქმებულთა 48 საშუალო წლიური რაოდენობა მერყეობს 50-დან 250 კაცამდე,

ხოლო საშუალო წლიური ბრუნვის მოცულობა – 12 მლნ ლარიდან 60 მლნ ლარამდე.

მცირე ზომის საწარმოებს მიეკუთვნება ყველა ორგანიზაციულსამართლებრივი ფორმის საწარმო, რომელშიც დასაქმებულთა საშუალო წლიური რაოდენობა არ აღემატება 50 დასაქმებულს და საშუალო წლიური ბრუნვის მოცულობა არ აღემატება 12 მლნლარს [www.gwostat.ge].

ზემოთქმულიდან გამომდინარე მიზანშეწონილია მიღებულ იქნას კანონი „მცირე ბიზნესის შესახებ“, რომელიც განსაზღვრავს მცირე ბიზნესის რეალურ სტატუსს და დაარეგულირებს მასთან დაკავშირებულ ყველა სამართლებრივ საკითხებს.

დღეს საქართველო აქტიურად მონაწილეობს აღმოსავლეთ პარტნიორობის მცირე და საშუალო ბიზნესის პანელში და თანამშრომლობს ეკონომიკური თანამშრომლობისა და განვითარების ორგანიზაციასთან (OECD), ევროპული განათლების ფონდთან (ETF), ევროპის რეკონსტრუქციისა და განვითარების ბანკთან (EBRD) და სხვა საერთაშორისო ორგანიზაციებთან მცირე და საშუალო მეწარმეობის პოლიტიკის საუკეთესო საერთაშორისო და ევროპული პრაქტიკის მიხედვით გაუმჯობესების მიზნით.

აღმოსავლეთ პარტნიორობის ინიციატივის ფარგლებში ხორციელდება რიგი მცირე და საშუალო მეწარმეობაზე ორიენტირებული პროექტები. მეწარმეობის ზრდის პროგრამის (EGP) და ბიზნესსაკონსულტაციო მომსახურების (BAS) პროგრამების (ევროკავშირის მხარდაჭერით) ფარგლებში, რომელიც ხორციელდება EBRD-ის მიერ, 800-ზე მეტ მცირე და საშუალო მეწარმეს გაეწია მხარდაჭერა. საქართველო ასევე

აქტიურად მონაწილეობს ევროკავშირის EastInvest პროექტში, რომლის ფარგლებშიც ხორციელდება მცირე და საშუალო მეწარმეობის ხელშეწყობა.

„მწვანე ეკონომიკის ხელშეწყობა აღმოსავლეთ სამეზობლო ქვეყნებში“: ევროკავშირის მიმდინარე პროექტი, რომლის ძირითადი მიზანია მწვანე ეკონომიკის ხელშეწყობა აღმოსავლეთ პარტნიორ ქვეყნებში. ამ პროგრამის ფარგლებში OECD-იმ დაიწყო პროექტი „გარემოსთვის მისაღები ღონისძიებების განხორციელების ხელშეწყობა მცირე და საშუალო საწარმოებში“, რომლის მთავარი მიზანია მცირე და საშუალო საწარმოებში ენერგოეფექტური ტექნოლოგიების დანერგვის ხელშეწყობა, სახელმწიფოსა და ბიზნესს შორის და ასევე ბიზნესებს შორის დიალოგის ხელშეწყობა „მდგრადი“ წარმოების განვითარების მიზნით.

საქართველოს მთავრობა მჭიდროდ თანამშრომლობს ბიზნეს სექტორთან და დაინტერესებულ მხარეებთან კანონმდებლობის შემუშავების კუთხით. ასოცირების შეთანხმების და DCFTA-ს ცნობადობის ამაღლების მიზნით იმართება რეგულარული შეხვედრები და კონფერენციები, დაინტერესებული მხარეების მონაწილეობით. შემუშავებული და დამტკიცებულია ასოცირების შეთანხმების და DCFTA-ს სამოქმედო გეგმები, რომელიც სხვა დანარჩენთან ერთად ითვალისწინებს შეთანხმებით გათვალისწინებული რეფორმების შესრულებას, საინფორმაციო კამპანიებს და სხვა. მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარების სტრატეგია, რომელიც 2016 – 2020 წლებზეა გათვლილი.[www.gwostat.ge].

მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარების სტრატეგიის ეფექტიანი განხორციელება ხელს შეუწყობს მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარების ზრდას და მისი კონკურენტუნარიანობის ამაღლებას, რაც მნიშვნელოვანია როგორც დასაქმების ზრდისა და ახალი სამუშაო ადგილების შექმნისთვის, ასევე, 50 ადგილობრივ და საერთაშორისო ბაზრებზე ადგილის დამკვიდრებისთვის [<http://topnews.mediamall.ge>].

3.2. ინოვაციური მეწარმეობის განვითარების გზები და პერსპექტივები

ამჟამად საქართველოში ადგილი აქვს ინოვაციურ კრიზისს, რომელიც დაიწყო ჯერ-კიდევ გასული საუკუნის 80-იანი წლებიდან. კრიზისი გამოვლინდა შექმნილი და წარმოებაში დანერგილი ახალი ტექნიკის რაოდენობის შემცირებაში, რამაც სტიმული მისცა რიგი ნეგატიური ტენდენციების ჩამოყალიბებას. მკვეთრად დაეცა სამრეწველო პროდუქციის, განსაკუთრებით მზა ნაწარმის კონკურენტუნარიანობა. ღია ეკონომიკის პირობებში სამრეწველო პროდუქციამ იწყო კლება არამარტო საგარეო, არამედ შიდა ბაზარზეც. პრაქტიკულად შეწყდა მანქანების, მოწყობილობებისა და სატრანსპორტო საშუალებების ექსპორტი. მზა პროდუქციის შიდა ბაზარზე ადგილი დაიმკვიდრეს საზღვარგარეთულმა მონოპოლიებმა. ეკონომიკის მაღალტექნოლოგიურმა სექტორმა უნარი განახორციელოს არათუ გაფართოებული, არამედ მარტივი კვლავწარმოება, ტექნიკური რეკონსტრუქცია და საწარმოო აპარატის განახლება საკუთარ ტექნოლოგიურ ბაზაზე, სამომხმარებლო ბაზრის გაჯერება სამამულო წარმოების საქონლით.[<http://topnews.mediamall.ge>].

მნიშვნელოვანია გამოვყოთ ინოვაციური კრიზისის რამოდენიმე ობიექტური და სუბიექტური მიზეზი:

– საქართველოს ეკონომიკაში, ჭარბობდა და დღესაც ჭარბობს მორალურად და ფიზიკურად მოძველებული ტექნოლოგიები, რომლებიც ექვემდებარებიან, რადგან ვერ პასუხობენ კვლავწარმოების თანამედროვე მოთხოვნებს. მსოფლიოში მიმდინარე თვისებრივად ახალ ტექნოლოგიურ სისტემებზე გადასვლის ფონზე, საქართველოში პირიქით, ადგილი აქვს გასული საუკუნის 90- იან წლებში არსებული ტექნოლოგიური დონის დაქვეითებას;

– შეიზღუდა ინოვაციური შესაძლებლობები, რაც გამოწვეული იყო ტრადიციული საწარმოო-ტექნოლოგიური კავშირების მოშლით, ბაზრის მასშტაბების შემცირებით, წარმოებისა და ინვესტიციების მკვეთრი დაცემით, ინფლაციის მაღალმა ტემპებმა და სხვ. ფაქტორებით.

– ქვეყანაში არ არსებობს სახელმწიფო ინოვაციური პოლიტიკა. სათანადო მხარდაჭერა არ აქვთ ახალი ტექნიკის შემმუშავებელ და ამთვისებელ საწარმოებს. კერძო სექტორის რესურსები არ მიიმართება ინვესტიციებსა და ინოვაციებზე საგადასახადო სისტემის მოუქნელობისა და სხვ. ნაკლებ შორსმჭვრეტელი ღონისძიებების გამო;

– საზღვარგარეთული მონოპოლიები და ტრანსნაციონალური კორპორაციები გაბატონებულნი არიან სამრეწველო საქონლისა და მნიშვნელოვანწილად სურსათის ბაზარზე, რაც ქვეყნის ეკონომიკას მათზე დამოკიდებულს ხდის;

– იმყოფება რა ეკონომიკური კრიზისის ზღვარზე, საბიუჯეტო დეფიციტისა და მზარდი შიდა და საგარეო ვალის პირობებში, სახელმწიფო ძალაუფლებურად ემიჯნება პერსპექტიულ ინვესტიციურ-ინოვაციურ პრობლემებს, რომელთა გადაწყვეტაზეა დამოკიდებული ქვეყნის მომავალი;

– სამეურნეო ხელმძღვანელი კადრების არაკომპეტენტურობა, რაც ხელს უშლის ეფექტინად განახორციელონ საქმიანობა ინოვაციურ-ინვესტიციურ ბაზარზე. პრაქტიკულად არ წარმოებს მოცემული სფეროს მენეჯერთა მომზადება, რომლის გარეშეც შეუძლებელია ბაზრის ამ ურთულეს სეგმენტზე წარმატების მიღწევა.

<http://www.nplg.gov.ge>

ზემოდა ღნიშნულის მიუხედავად, შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოში შეინიშნება გარკვეული წანამძღვრები ინოვაციური მცირე მეწარმეობის განვითარებისათვის. ინოვაციებისადმი მხარდამჭერი პოლიტიკის გარეშე შეუძლებელია წარმატების მიღწევა კონკურენტულ ბრძოლაში. აქედან გამომდინარე ინოვაციური საქმიანობის

გააქტიურების მიმართულებით პირველი მცდელობები ჩნდება, რათა დაფუძნდეს ტექნოლოგიური ინკუბატორები, ინოვაციური ცენტრები, ვენჩურული ფონდები, ჩამოყალიბდეს ინოვაციური ინფრასტრუქტურა.

ინოვაციები მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ ქვეყნის სოციალურეკონომიკურ განვითარებაში. ინოვაციების მეშვეობით ხორციელდება შრომითი საქმიანობის ინტელექტუალიზაცია, მისი მეცნიერებატევადობის ამაღლება; აგრეთვე ფართოვდება წარმოებული საქონლისა და მომსახურების არეალი, უმჯობესდება მათი ხარისხი, რაც ხელს უწყობს ინდივიდთა და საზოგადოების მოთხოვნილებების ზრდას და მათ დაკმაყოფილებას;

ინოვაციები საშუალებას იძლევა წარმოებაში მოზიდულ იქნას ახალი მწარმოებლური ძალები, წარმოებულ იქნას საქონელი და მომსახურება შრომის, მასალების, ენერჯის ნაკლები დანახარჯებით (შრომის ეკონომიის კანონი);

ინოვაციათა კონცენტრაცია ამა თუ იმ სფეროში ხელს უწყობს კვლავწარმოების სტრუქტურის შესაბამისობაში მოყვანას შეცვლილი მოთხოვნილებების სტრუქტურასთან და გარემოს სტრუქტურასთან (პროპორციული განვითარების კანონი); ინოვაციები აგრეთვე ასტიმულირებენ სამეწარმეო საქმიანობას, განსაკუთრებით მცირე ბიზნესის სფეროში, ახალი საქონლისა და ტექნოლოგიების ძიებისა და ათვისებისაკენ, რათა გაიმარჯვონ კონკურენტულ ბრძოლაში, და დაიკავონ ახალი საბაზრო სეგმენტები. რეფორმის განვლილმა პერიოდმა გვიჩვენა, რომ ჩვენს ქვეყანას გააჩნია მნიშვნელოვანი რესურსი - სამეწარმეო პოტენციალი, ჩავრთოთ ქვეყნის ეკონომიკურ და ტექნოლოგიურ აღორძინებაში. ამასთან დაკავშირებით, განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს, მეწარმეობის განვითარება ინოვაციურ სფეროში, რამდენადაც ამ სფეროში ფუნდამენტური და გამოყენებითი კვლევების ბაზაზე ხორციელდება სამეცნიერო-ტექნიკური პროდუქტის გარდაქმნა მაღალი სამომხმარებლო თვისებების მქონე საქონლად. იმ პირობებში, როდესაც წარმოების დაცემამ მკვეთრად შეამცირა მსხვილ საწარმოთა მოთხოვნა მაღალ

ტექნოლოგიებზე, იზრდება მცირე და საშუალო 53 საწარმოთა როლი, რომლებიც გამოირჩევიან მაღალი მობილურობითა და უნარით - მოკლე დროში და ნაკლები დანახარჯებით გამოუშვან მეცნიერებმა ტევადი პროდუქცია.

მეწარმეობისათვის ინოვაციურობა იმთავითვეა დამახასიათებელი, წარმოადგენს მის განუყოფელ ნიშანს. საბაზრო ეკონომიკის პირობებში მეწარმეობა იძენს „სოციალური მოვლენის“ ნიშნებს და განიხილება, როგორც ეკონომიკური ზრდის მნიშვნელოვანი ფაქტორი. არსებითად იგი წარმოადგენს ეკონომიკური განვითარების მცირედანახარჯიან სტრატეგიას.

სწორედ, მეწარმეობა გამოდის საზოგადოებრივი წარმოების გადამწყვეტ ფაქტორად მიწასთან, შრომასა და კაპიტალთან ერთად. ინოვაციური მცირე მეწარმეობა - ეს არის სამეცნიერო-ტექნიკური და ინოვაციური საქმიანობის ნაწილი, რომელიც სარგებლობს სახელმწიფო მხარდაჭერით. იგი მსხვილი ორგანიზაციების საქმიანობისაგან განსხვავებით უფრო თავისუფალ ხასიათს ატარებს და მეწარმეთა ინიციატივაზეა დაფუძნებული. იგი ორიენტირებულია შედარებით კერძო და ლოკალური ამოცანების გადაწყვეტაზე, მეცნიერების სახელმწიფო სექტორთან ურთიერთკავშირში.

ეკონომიკის დინამიური ზრდისთვის, აუცილებელია წარმოების ტრადიციული ფაქტორების კვალდაკვალ, ინოვაციებზე და ახალი ტექნოლოგიების დანერგვაზე ორიენტირებული ეკონომიკური ინიციატივების წახალისება და ამისათვის ქვეყნის შედარებითი უპირატესობების ოპტიმალური გამოყენება. ეს გულისხმობს როგორც ცენტრალური ხელისუფლების, ისე სუბსიდირების პრინციპებზე დაფუძნებული ადგილობრივი და რეგიონული ხელისუფლებების სათანადო პოლიტიკას. აღნიშნული ამოცანების განხორციელების საშუალებად განიხილება ქვეყანაში რეგიონული საინოვაციო სისტემის (რსს) და მისი შემადგენელი კომპონენტების შემდგომი განვითარება.

რეგიონული საინოვაციო სისტემა (რსს) რეგიონული განვითარების ახალი მოდელია, რომელიც შეიძლება ქვეყნის დაბალანსებული და დაჩქარებული ეკონომიკური განვითარების ახალ ინსტრუმენტად იქცეს. განასხვავებენ ეროვნულ, 54 რეგიონულ და გლობალურ საინოვაციო სისტემებს. არსებითად, რეგიონული საინოვაციო სისტემა წარმოადგენს-რეგიონის შედარებითი უპირატესობების ნიშნით, სამეწარმეო სუბიექტებისა და სხვადასხვა ინსტიტუციების თანამშრომლობის მოდელს, რომლის უმთავრესი მიზანი მოცემულ რეგიონში არსებული ფიზიკური და სოციალური ინფრასტრუქტურის, ბუნებრივი და სხვა მატერიალური რესურსების ეფექტური გამოყენება-განვითარება და ამის საფუძველზე, ინოვაციებისა და მეწარმეობის სტიმულირებაა რეგიონის ეკონომიკური პოტენციალის და კონკურენტუნარიანობის ზრდისთვის.<http://www.nplg.gov.ge>

საინოვაციო სისტემის, ცოდნის ეკონომიკისა და მდგრადი ინდუსტრიული განვითარების ძირითად კომპონენტს ახალი ტექნოლოგიები წარმოადგენს. ტექნოლოგიების ტრანსფერი, ანუ ბაზრისთვის ტექნოლოგიების მიწოდება, წარმოადგენს კომუნიკაციის სპეციფიკურ ფორმას, რომელიც ხშირად არის ინტერაქტიული ხასიათის და მოიცავს უკუკავშირის სხვადასხვა ფორმებს, რომლებიც აკავშირებს მიმწოდებლებსა და მიმღებებს. უმეტეს შემთხვევებში, ეს არის საბაზრო პროცესი, როდესაც ტექნოლოგიებს ყიდულობენ და ყიდიან, რაც თავის მხრივ ნიშნავს იმას, რომ როდესაც ახალი ტექნოლოგია შემოდის ბაზარზე, ის გულისხმობს შესაბამისი ნოუ-ჰაუს ათვისებას და დანერგვას ეკონომიკურ პრაქტიკაში. ამგვარი ტრანსფერები, როგორც წესი, ხორციელდება ერთი მხრივ, მეცნიერებასა და კვლევის სექტორს შორის და მეორე მხრივ, სამეწარმეო (ბიზნეს) სექტორს შორის. გარდა ამისა, ტექნოლოგიების ტრანსფერი შეიძლება განვიხილოთ სხვადასხვა ქრილში, მათ შორის: საერთაშორისო (იმპორტი/ექსპორტი), რეგიონთაშორისი, ფირმებს შორის და ა.შ.

უკანასკნელ წლებში ბიზნესში ჩადებული კვლევისა და განვითარების დანახარჯები ინოვაციის ყველაზე მნიშვნელოვან ინდიკატორად გვევლინება. ქვეყნები დიდად განსხვავდებიან კერძო სექტორში კვლევისა და განვითარების დანახარჯების მიხედვით, მაგრამ უმეტეს ქვეყნებში, ბიზნეს-სექტორში ჩადებულმა კვლევამ და განვითარებამ სახელმწიფოს მხრიდან სოლიდური მხარდაჭერა მიიღო მასტიმულირებელი ზომებისა და გადასახადების შემცირების სახით. დროთა განმავლობაში იცვლებოდა სახელმწიფოს ჩარევის ფორმები, რაც გამოიხატა პირდაპირი მონაწილეობიდან არაპირდაპირ მონაწილეობაზე გადასვლაში თავის მხრივ, აქ იგულისხმება კომერციაზე ორიენტირებული კვლევების ხელშეწყობას საჯარო-კერძო სექტორების შეხიდება-მონაწილეობის გზით და ასევე, სუბსიდიებითა და საგადასახადო სტიმულებით უზრუნველყოფით. <http://www.nplg.gov.ge>

ინოვაციური პოლიტიკის ძირითადი ყურადღება გამახვილებულია ნოვატორობის უნარსა და წარმოების ისეთ ფაქტორებზე, როგორც არის ინვესტიცია კვლევისა და განვითარებაში, სამეცნიერო დაწესებულებები, პიროვნული რესურსები და სოციალური კაპიტალი და სხვა.

პრაქტიკამ გვიჩვენა, რომ მოწინავე ეკონომიკის მქონე პრაქტიკულად ყველა სახელმწიფო ხელს უწყობდა ეროვნული კონკურენტულობის ზრდაზე ორიენტირებული რეგიონული საინოვაციო სისტემის განვითარებას და კლასტერების ჩამოყალიბების პოლიტიკას - როგორც მის საშუალებას.

საქართველოში რეგიონული საინოვაციო სტრატეგიის მიზანს წარმოადგენს რეგიონული საინოვაციო სისტემის თანმიმდევრული განვითარების, რეგიონების შედარებითი უპირატესობების ეფექტიანი გამოყენებისა და სისტემური თანამშრომლობის საფუძველზე ქვეყნის რეგიონების კონკურენტუნარიანობისა და დაჩქარებული ეკონომიკური ზრდის ხელშეწყობა.

ტექნოლოგიური პროგრესი ზრდის ქვეყნებს შორის კონკურენციის მასშტაბებსა და სიჩქარეს, რომელშიც წამყვან როლს კონკურენტული ცოდნა და ინოვაციების შექმნის

შესაძლებლობა თამაშობს. მზარდი გლობალური კონკურენციის პირობებში სულ უფრო ცხადი ხდება, რომ საქართველოს ეკონომიკური განვითარებისა და უსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად აუცილებელია ცოდნის ეკონომიკაზე, ინოვაციებსა და ახალ ტექნოლოგიებზე ორიენტირებული პოლიტიკის შემუშავება.

სახელმწიფო საინოვაციო სტრატეგიამ უნდა განსაზღვროს აღნიშნულ სფეროში სახელმწიფოს პოლიტიკა, პოლიტიკის განმახორციელებელი სახელმწიფო სტრუქტურები და, მათ შორის, კოორდინაციის მექანიზმები, საინოვაციო სისტემის ელემენტები და შესაბამისი ინსტიტუტები. საინოვაციო პოლიტიკის ძირითადი მიმართულებები უნდა იყოს:

ა) რეგიონული საინოვაციო სისტემის (რსს), როგორც რეგიონის ეკონომიკური განვითარების ახალი მოდელის დანერგვა;

ბ) იმ ინიციატივების მომზადება, დაკავშირება და წახალისება, რომლებიც ხელს შეუწყობს საინოვაციო პროცესსა და მეწარმეობას და წარმოქმნის კონკურენტუნარიან პროდუქტებსა და მომსახურებას საქართველოს რეგიონებში;

გ) ისეთი ინსტიტუციებისა და მომსახურების ცენტრების ქსელის შექმნა/წახალისება, რომლებიც მხარს დაუჭერენ და დააკავშირებენ საჯარო, კერძო და აკადემიურ სექტორებს ტექნოლოგიური ინოვაციების, ნოვატორული ცოდნის გენერირებისა და მათი კომერციალიზაციის პროცესში;

დ) კვლევა-განვითარების ერთიანი ეროვნული პოლიტიკის შემუშავება განხორციელება; კვლევებისა და განვითარების ინფრასტრუქტურის დაფინანსების გაზრდა;

ე) სამეწარმეო სუბიექტების, კვლევებისა და განვითარების ინსტიტუციების სივრცითი კონცენტრაციის წახალისება ქვეყნის რეგიონებში (ე.წ. “კლასტერული” განვითარება რეგიონის შედარებით უპირატესობებზე დაყრდნობით);

ვ) ცოდნის შემომტანი ინსტიტუტების (უნივერსიტეტები, ტრენინგცენტრები, ორგანიზაციები და ა.შ.) მხარდაჭერა.

ზ) რეგიონული კვლევა-განვითარების ინფრასტრუქტურის (კვლევითი ინსტიტუტები და სხვ.), ასევე სხვა ორგანიზაციების მხარდაჭერა, რომლებიც ამცირებენ სხვაობას მიწოდებასა და მოთხოვნას შორის (ტექნოლოგიების ბროკერები, სარისკო კაპიტალის ფირმები);

თ) საინოვაციო სისტემის ელემენტების თანამშრომლობისა და კოორდინაციის უზრუნველყოფა განსაკუთრებული ქსელური პროცესების საშუალებით [ე. გობეჯიშვილი, 2013].

აუცილებელია სამეცნიერო საქმიანობის და სამეცნიერო ტექნიკური საინფორმაციო სისტემის განვითარებასთან დაკავშირებით აქტიური პოლიტიკის შემუშავება; სამეცნიერო პროდუქტის გავრცელების ხელშეწყობა; ქვეყანაში მიმდინარე კვლევებისა და განვითარების სამუშაოების, შემუშავებული ტექნოლოგიებისა და პერსპექტიული სამეცნიერო კვლევების სრულყოფილი აღრიცხვა და გავრცელება; შესაბამისი მონაცემთა ბაზის შექმნა.

დასკვნა

საქართველოს უკანასკნელ წლებში გატარებულმა რეფორმებმა სათანადო ასახვა ჰპოვეს სხვადასხვა საერთაშორისო ორგანიზაციების მიერ გაკეთებულ პოზიტიურ

შეფასებებში, რომლებიც ძირითადად დაეფუძნა ახალი კანონებისა და საკანონმდებლო ცვლილებების ანალიზს. ამავე დროს მკვეთრად გაუარესდა საკანონმდებლო და რეგულაციური გარემო მცირე და საშუალო ბიზნესთან მიმართებაში.

ხელისუფლების მიერ დეკლარირებულ იქნა ლიბერალური ეკონომიკური კურსი, რომლის თანახმად ეკონომიკის ყველა სექტორი იმართება მხოლოდ თავისუფალი საბაზრო კანონებით, სახელმწიფო არ გამოყოფს პრიორიტეტულ სექტორს და აწესებს ყველა საწარმოსათვის დაბეგვრის ერთნაირ რეჟიმს. გატარებული ეკონომიკური პოლიტიკის კურსისა და თანაბარი საგადასახადო რეჟიმის პირობებში მცირე მეწარმეობამ ვერ გაუწია კონკურენცია მსხვილ ბიზნესს და მისი წილი ღირებულებათა შექმნილ მთლიან ჯაჭვში თანდათანობით შემცირდა. ამის შედეგად გაიზარდა რეგისტრირებულ ახალ საწარმოთა რაოდენობა, თუმცა აღნიშნულს გამოშვებული პროდუქციის მაჩვენებელში მნიშვნელოვანი ცვლილებები არ გამოუწვევია.

დღეს საქართველო აქტიურად მონაწილეობს აღმოსავლეთ პარტნიორობის მცირე და საშუალო ბიზნესის პანელში და თანამშრომლობს ეკონომიკური თანამშრომლობისა და განვითარების ორგანიზაციასთან (OECD), ევროპული განათლების ფონდთან (ETF), ევროპის რეკონსტრუქციისა და განვითარების ბანკთან (EBRD) და სხვა საერთაშორისო ორგანიზაციებთან მცირე და საშუალო მეწარმეობის პოლიტიკის საუკეთესო საერთაშორისო და ევროპული პრაქტიკის მიხედვით გაუმჯობესების მიზნით. აღმოსავლეთ პარტნიორობის ინიციატივის ფარგლებში ხორციელდება რიგი მცირე და საშუალო მეწარმეობაზე ორიენტირებული პროექტები. მეწარმეობის ზრდის პროგრამის (EGP) და ბიზნესსაკონსულტაციო მომსახურების (BAS) პროგრამების (ევროკავშირის მხარდაჭერით) ფარგლებში, რომელიც ხორციელდება EBRD-ის მიერ, 800-ზე მეტ მცირე და საშუალო მეწარმეს გაეწია მხარდაჭერა.

საქართველო ასევე აქტიურად მონაწილეობს ევროკავშირის EastInvest პროექტში, რომლის ფარგლებშიც ხორციელდება მცირე და საშუალო მეწარმეობის ხელშეწყობა.

ამჟამად საქართველოში ადგილი აქვს ინოვაციურ კრიზისს, რომელიც დაიწყო ჯერ-კიდევ გასული საუკუნის 80-იანი წლებიდან. კრიზისი გამოვლინდა შექმნილი და წარმოებაში დანერგილი ახალი ტექნიკის რაოდენობის შემცირებაში, რამაც სტიმული მისცა რიგი ნეგატიური ტენდენციების ჩამოყალიბებას. მკვეთრად დაეცა სამრეწველო პროდუქციის, განსაკუთრებით მზა ნაწარმის კონკურენტუნარიანობა. ღია ეკონომიკის პირობებში სამრეწველო პროდუქციამ იწყო კლება არამარტო საგარეო, არამედ შიდა ბაზარზეც.

შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოში შეინიშნება გარკვეული წანამდღვრები ინოვაციური მცირე მეწარმეობის განვითარებისათვის. ინოვაციებისადმი მხარდამჭერი პოლიტიკის გარეშე შეუძლებელია წარმატების მიღწევა კონკურენტულ ბრძოლაში. აქედან გამომდინარე ინოვაციური საქმიანობის გააქტიურების მიმართულებით პირველი მცდელობები ჩნდება, რათა დაფუძნდეს ტექნოლოგიური ინკუბატორები, ინოვაციური ცენტრები, ვენჩურული ფონდები, ჩამოყალიბდეს ინოვაციური ინფრასტრუქტურა.

ინოვაციები მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ ქვეყნის სოციალურეკონომიკურ განვითარებაში. ინოვაციების მეშვეობით ხორციელდება შრომითი საქმიანობის ინტელექტუალიზაცია, მისი მეცნიერებატევადობის ამაღლება; აგრეთვე ფართოვდება წარმოებული საქონლისა და მომსახურების არეალი, უმჯობესდება მათი ხარისხი, რაც ხელს უწყობს ინდივიდთა და საზოგადოების მოთხოვნილებების ზრდას და მათ დაკმაყოფილებას;

ინოვაციები საშუალებას იძლევა წარმოებაში მოზიდულ იქნას ახალი მწარმოებლური ძალები, წარმოებულ იქნას საქონელი და მომსახურება შრომის, მასალების, ენერჯის ნაკლები დანახარჯებით (შრომის ეკონომიის კანონი); ინოვაციათა კონცენტრაცია ამა თუ იმ სფეროში ხელს უწყობს კვლავწარმოების

სტრუქტურის შესაბამისობაში მოყვანას შეცვლილი მოთხოვნილებების სტრუქტურასთან და გარემოს სტრუქტურასთან (პროპორციული განვითარების კანონი);

ინოვაციები აგრეთვე ასტიმულირებენ სამეწარმეო საქმიანობას, განსაკუთრებით მცირე ბიზნესის სფეროში, ახალი საქონლისა და ტექნოლოგიების ძიებისა და ათვისებისაკენ, რათა გაიმარჯვონ კონკურენტულ ბრძოლაში, და დაიკავონ ახალი საბაზრო სეგმენტები.

რეფორმის განვლილმა პერიოდმა გვიჩვენა, რომ ჩვენს ქვეყანას გააჩნია მნიშვნელოვანი რესურსი - სამეწარმეო პოტენციალი, ჩავრთოთ ქვეყნის ეკონომიკურ და ტექნოლოგიურ აღორძინებაში. ამასთან დაკავშირებით, განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს, მეწარმეობის განვითარება ინოვაციურ სფეროში, რამდენადაც ამ სფეროში ფუნდამენტური და გამოყენებითი კვლევების ბაზაზე ხორციელდება სამეცნიერო-ტექნიკური პროდუქტის გარდაქმნა მაღალი სამომხმარებლო თვისებების მქონე საქონლად.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. გოგიაშვილი ო. *მცირე და საშუალო ბიზნესის პრობლემები და მათი გადაჭრის გზები საქართველოში. დისერტაცია. ქუთაისი, 2013.*
2. მესხია ი., *ბიზნესის საფუძვლები. თსუ, 2011.*
3. რამაზ აბესაძე. *ევროკავშირის ინოვაციური სისტემა* თბილისი 2017.
4. სმიტი ა., *გამოკვლევა ხალხთა სიმდიდრის ბუნებისა და მიზეზების შესახებ* (ფ. გოგიჩაიშვილის თარგმანი). თსუ, 1938.
5. გობეჯაშვილი ე. *საქართველოში მცირე და საშუალო მეწარმეობის სახელმწიფო რეგულირების სრულყოფის მიმართულებები. თბილისი, 2013.*

6. www.ifm.bonn.org
7. www.topnews.mediamall.ge
8. www.gwostat.ge
9. <http://www.nplg.gov.ge>